

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Токаревої Наталі Миколаївни «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці» представлену до захисту на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

У змінних умовах буття сучасного суспільства інформаційного типу протікання суб'єктогенезу особистості зазнає суттєвих трансформацій, що є особливо відчутним у період дорослішання (зокрема – підлітковий). Традиційно у дослідженнях взаємовідносин суспільства і підлітків об'єктивно акцент здійснюється на виховному (нормативному) впливі соціального середовища на підлітків, а не на взаємодії із чітко визначеною функціональною структурою, що має системні властивості релевантної цілісності. Новації суб'єктивного становлення підлітка в кризових умовах епохи постмодернізму, на наш погляд, недостатньо представлені у науковому доробку сучасних психологів. Кроком до вирішення означеної проблеми є дисертаційне дослідження Токаревої Наталі Миколаївни, основна увага в якому приділяється системному аналізу феномену моделювання особистісних конструктів підлітків засобами діалогічної комунікації у просторі освітньо-педагогічного дискурсу.

Однією із важливих задач психолого-педагогічного супроводу підлітка у несталих умовах соціальних трансформацій авторка називає переформатування полісуб'єктних взаємин між дітьми (підлітками) і дорослими у площині гуманізації освітнього середовища на засадах паритетного діалогу (с.8), що доводить актуальність теми дисертаційної роботи «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці».

Дисертанткою вдало обраний напрямок дослідження, який органічно пов'язаний із комплексними темами лабораторії психології навчання імені

І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України («Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0109U000558), «Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0114U000602)) та в цілому із пріоритетними напрямками розвитку психолого-педагогічної науки в Україні, означеними Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020».

У теоретичному аспекті проблемне поле даного дисертаційного дослідження передбачає теоретико-методологічне обґрунтування концепції комунікативного моделювання особистісних конструктів школярів підліткового віку у вимірах гуманізації освітнього простору, у практичному аспекті – емпіричне вивчення потенційних можливостей підвищення психологічної культури діалогічного партнерства суб'єктів педагогічної діяльності та оптимізації комунікативного моделювання особистісних конструктів, зорієнтованих на самоздійснення особистості підлітків, здатних до повноцінного гармонійного функціонування у суспільстві (с.8).

Авторкою дослідження чітко визначені його мета і завдання, об'єкт і предмет. Коректно сформульовані елементи наукової новизни, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам. Враховуючи зазначені елементи дослідження, дисертанткою досить ефективно спланована дослідницька парадигма і підібрані адекватні методи пізнання. Загальна процедура емпіричного дослідження була зорганізована із використанням генетико-моделюючого методу, що передбачає створення (моделювання) контрольованих дослідником умов спрямованого виявлення власної активності кожною унікальною особистістю із фіксацією відповідних результатів. Такий підхід дозволив Н.М.Токаревій не лише сформулювати та теоретично обґрунтувати наукову новизну отриманих результатів, але й впровадити результати дослідження у практику психолого-педагогічного супроводу підлітків, що в кінцевому результаті визначило практичну значущість даної наукової роботи.

Слід зазначити, що предмет, мета та дослідницький шлях представленої до захисту дисертації логічно узгоджені між собою, сама робота відзначається належними цілісністю, змістовністю і оригінальністю, а всі узагальнення й умовиводи автора ретельно підкріплені усталеними теоретичними концептами, описаними у фаховій літературі. Позитивом є те, що дослідниця не боїться висувати свої припущення щодо перспективності комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків, наводить аргументи на їх підтвердження і робить цілком логічні висновки (наприклад, щодо еволюційно-системного характеру даного процесу, його зорієнтованості на рекомбінування суб'єктивного досвіду особистості).

Дисертація складається із п'яти розділів, що є структурно пов'язаними загальною логікою дослідження і підтверджують полівекторний характер непростой проблеми моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освіти.

У першому розділі «Гносеологічні джерела проблеми становлення особистості у контексті методологічного синтезу» Н.М.Токарева здійснює системне теоретико-експериментальне дослідження особливостей комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків на засадах системно-інтегративного підходу, що забезпечує цілісний характер відображення окресленого феномену. З належною дослідницькою увагою авторкою простежено, як із розвитком соціокультурних вимірів еволюції цивілізації дослідження генези буття людини поступово набували більш складних форм. Дисертантка не оминає конкурентних дилем щодо встановлення сутнісної квінтесенції розвитку людини у парадигмальних вимірах екзистенційно-гуманістичної антропології, методологічних установок структуралізму, соціального конструктивізму та постмодернізму, що дозволяє їй зробити висновок про можливість синтезу філософсько-антропологічних концептів задля пояснення інтегративності смисложиттєвих вимірів самоздійснення людини (с.103). Базовим методом вивчення закономірностей становлення сучасної особистості (і підлітків) автором

обрано генетично-моделюючий метод (С.Д. Максименко), який передбачає проектування (активне моделювання) вищих психічних функцій у просторі особистості і систему соціально-педагогічних умов її функціонування і розвитку. Дисертанткою обґрунтовано, що розгортання потенційних можливостей, суб'єктних здатностей особистості у цілісному життєвому просторі культурно-історичного самоздійснення потребує прогресивного ускладнення особистісних цінностей. Інтегруючи аксіологічну функцію у даному контексті виконує особистісна концепція смислу життя.

Розгляд особистості як системи конструктів надає дисертантці додаткові можливості для теоретичного та емпіричного пошуку комплексних амбівалентних пояснень смислоутворювальних закономірностей комунікативного моделювання особистісних конструктів суб'єкта життєтворчості (с.63). Вважаємо науково обґрунтованим необхідність системної інтеграції теорій когнітивного спрямування, екзистенційно-гуманістичних персонологічних теорій та дискурсійно-нарративної психології у площині полімодального трактування смислових полів амбівалентних досліджуваних явищ у динамічно змінюваних соціокультурних умовах. Не потребує додаткового уточнення, на наш погляд, і теза щодо значущості для моделювання особистісних конструктів особистісної рефлексії, що детермінує зміну ціннісно-смислових утворень особистості, робить людину суб'єктом власної активності.

У другому розділі «Феноменологія комунікативного моделювання особистісних конструктів: теоретичний дискурс проблеми» Н.М.Токарева ґрунтовно досліджує концептуальні позиції науковців у дослідженні феномену комунікативного моделювання особистісних конструктів. Основними напрямками моделювання особистісних конструктів авторка вважає активування потенційних можливостей суб'єкта, цілеспрямоване соціально-психологічне стимулювання поведінки. Безумовно, важливою для розуміння проблеми є психолінгвістична парадигма означеної проблеми, чому присвячено один із підрозділів (с.125–146), адже без її розуміння

неможливо на релевантному комунікативному рівні усвідомити сутність моделювання особистісних конструктів та поведінкових сценаріїв суб'єктів життєдіяльності, їх форматування засобами комунікативної прагматики. Узагальнення на засадах парадигмального синтезу методологічних концептів комунікативного моделювання особистісних конструктів суб'єктів життєтворчості дозволило авторці презентувати функціональну модель даного процесу (с.179), що відкриває принципово новий контекст модифікації персонального профілю школярів-підлітків у комунікативних вимірах діалогу.

У третьому розділі «Гене́за особистісного становлення підлітків у змінних умовах буття» дослідниця виокремлює визначальні характеристики підліткового періоду як складного багаторівневого етапу розвитку людини, ускладненого системою інформаційно-синергійних інтеракцій на рівні окремих компонентів часо-просторового континууму соціокультурного середовища (с.202). Здійснений Токаревою Наталею Миколаївною ґрунтовний аналіз суб'єкт-суб'єктних вимірів комунікативного розвитку особистості переконливо доводить, що інтенсивне використання діалогічної форми спілкування, розвиток комунікативного потенціалу підлітків є необхідною умовою психічного комфорту, гармонізації відносин особистості із референтним середовищем. Даний висновок підтверджений і результатами емпіричного дослідження (констатувальний етап дослідницької програми), що мало за мету виявлення змістових характеристик інтегративних особистісних конструктів (personality constructs) підлітків 11–15 років ($n = 1580$) і дозволило авторці системно розглянути сутнісні критерії моделювання особистісних конструктів у вимірах семантичних полів суб'єктивних сценаріїв, міжособистісної взаємодії та соціально-психологічної мобільності респондентів. Розвідку характеризують систематична послідовність та композиційна чіткість викладення матеріалу. Авторка послідовно дотримується принципу системного комплексного вивчення явища у взаємодії його складових частин, що надає дисертаційному дослідженню

чіткої структурованості, логічної продуманості та завершеності. Аналіз результатів емпіричного дослідження дав можливість виявити статистично достовірні відмінності між віковими групами підлітків, які свідчать про інтегративність особистісних конструктів і потенційну полівалентність складних сценаріїв поведінки підлітків.

У четвертому розділі «Комунікативне моделювання особистісних конструктів підлітків в умовах навчально-виховного процесу» дослідниця приділяє увагу розвивальному потенціалу сучасного освітнього простору, з'ясовує пріоритети рефлексивно-діалогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу у вимірах педагогічного спілкування. Цілком виправдано у дисертації пропонується діалогічний вектор педагогічного спілкування розглядати в якості передумови для надання необхідної психологічної підтримки суб'єктам освітнього процесу, що сприяє гармонізації суб'єктивних вимірів реальності на основі партнерських стосунків; обстоюється необхідність для кваліфікованого педагога враховувати індивідуально-типологічні та онтогенетичні особливості суб'єктогенезу школярів (і зокрема – підлітків) задля комунікації на належному рівні, що дозволяє досягти порозуміння у плані задоволення інтересів суб'єктів самоздійснення та дозволяє оптимізувати процес моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці.

П'ятий розділ дисертаційного дослідження «Корекційно-розвивальний потенціал комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків» презентує функціональну модель та комплексну корекційно-розвивальну програму комунікативного моделювання раціональних особистісних конструктів підлітків у спеціально створених умовах навчально-виховного процесу.

Послідовне дотримання у логіці даної дослідницької роботи принципів системно-інтегративного підходу зумовило полівекторність експериментальної програми: робота із педагогічним колективом здійснювалася дисертанткою у форматі семінарів-практикумів «Гуманізація

діалогічного партнерства у освітньому просторі», для школярів-підлітків був передбачений рефлексійно-комунікативний тренінг. Апробація авторських напрацювань дозволила дисертантці зробити висновок, що оптимізація розвивально-гуманістичного освітнього середовища, і зокрема – підвищення психологічної культури діалогічного партнерства учасників навчально-виховного процесу, зумовлюють прогресивну динаміку поведінкових сценаріїв дорослішання підлітків (с.396–397).

Особливу практичну значущість дисертації Н.М.Токаревої становлять наведені у додатках авторські робочі програми семінарів-практикумів та рефлексійно-комунікативного тренінгу (Додатки И та К), що свідчать про високу професійну кваліфікацію дисертантки як психолога-практика.

Проведене в означеному ракурсі дослідження, за нашим переконанням, дозволить поглибити наукові уявлення про теоретичні засади психолого-педагогічного супроводу особистісного становлення підлітків загалом, розширити проблематику психолого-педагогічних досліджень. Водночас системно-інтегративний характер дисертаційної роботи Н.М.Токаревої засвідчує її міждисциплінарний потенціал, адже окремі її положення розширюють наукові горизонти соціальної психології, психолінгвістики, педагогіки тощо.

У висновках дисертації узагальнено результати дослідження. Вони є об'єктивними, чіткими, належним чином аргументованими. Систематизація та узагальнення одержаних даних відображають належну дослідницьку кваліфікацію авторки. Слід також наголосити, що у дисертації переконливо й коректно застосовано ілюстративний матеріал (46 таблиць, 32 рисунки, 9 додатків), який у наочний спосіб підтверджує правомірність і логічність висунутих наукових положень і висновків.

Зміст та результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 60 публікаціях Н.М.Токаревої, в тому числі у 4 монографіях (1 – одноосібна), 3 навчально-методичних посібниках, 21 одноосібній статті у наукових фахових виданнях (6 – у зарубіжних наукових виданнях). Обсяг

друкованих робіт та їхня кількість відповідають вимогам МОН України щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Основні теоретичні та практичні положення і результати дисертаційного дослідження доповідалися авторкою на 28 конференціях у вищих навчальних закладах міст України, Росії, Польщі.

Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації і досить повно відображує основні положення дослідження.

Належно оцінюючи дисертацію, водночас, висловимо кілька зауважень:

1. На нашу думку, потребує додаткового роз'яснення та наукового уточнення поняття «комунікативний контур висловлювання», який вживається для позначення контенту комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків у ситуації діалогу.
2. Вважаємо, що робота виграла, якби її емпірична частина більш структуровано і диференційовано презентувала вибіркочу сукупність. Аналіз особливостей особистісних конструктів підлітків із урахуванням статево-рольових відмінностей, типу навчального закладу дозволив би більш ґрунтовно розкрити змістове наповнення досліджуваного явища у процесуально-динамічних та індивідуально-вікових аспектах.
3. У висновках дисертаційного дослідження, на наш погляд, мало відображені результати емпіричного дослідження особистісного профілю сучасних підлітків: статистично достовірні значущі зв'язки між елементами системи конструктів, відмінності між різними групами підлітків.
4. Цікавими можуть бути і подальші дослідження когнітивно-афективного вектора виявлення особистісних конструктів підлітків.

Однак наші зауваження та побажання ніяким чином не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Токаревої Наталі Миколаївни, оскільки дана дисертація поза сумнівом є завершеним дослідженням, актуальним для сучасної психології, відзначається науковою новизною,

теоретичною та практичною значущістю, отримані результати є обґрунтованими і достовірними.

Висновок: дисертаційне дослідження Токаревої Наталі Миколаївни «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці» відповідає спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.453.02 Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, та вимогам, передбаченим Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння наукового звання старшого наукового співробітника» щодо докторських дисертацій. Зазначене дає підстави для присудження Токаревій Наталі Миколаївні наукового ступеня доктора психологічних наук за обраною спеціальністю.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Мукачівського державного університету

Т.Д. Щербан

Підпис Щербан Т.Д. засвідчую
Учений секретар
Мукачівського державного університету

Н.М.Смочко